

พระพุทธรูปไสยาสน์และลวดลายมงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาท วัดพระพุทธรูปโจลนิพเปียน กรุงอุดงคัมบ็ช ประเทศกัมพูชา

สาวิตรี พิณบุญวงศ์*

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและคติความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์รวมทั้งลวดลายมงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาทของพระพุทธรูปไสยาสน์ที่วัดพระพุทธรูปโจลนิพเปียน กรุงอุดงคัมบ็ช ประเทศกัมพูชา

ผลจากการวิจัยพบว่าพระพุทธรูปไสยาสน์วัดพระพุทธรูปโจลนิพเปียน สร้างขึ้นเมื่อพ.ศ. 2083 ในสมัยสมเด็จพระบรมราชาที่ 2 (เจ้าพญาจันทราชา) กษัตริย์แห่งราชอาณาจักรกัมพูชา ผู้สถาปนากรุงละแวกเป็นราชธานี พระพุทธรูปไสยาสน์สร้างขึ้นเพื่อแสดงพุทธประวัติตอนพระพุทธรูปเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานตามมหาปรินิพพานสูตร ลักษณะบรรทมตะแคงขวา(สีหไสยา) หลังพระเนตรทั้งสองข้าง พระบาทซ้ายทับซ้อนพระบาทขวา หันพระเศียรไปทางทิศเหนือ มีเหล่าพระภิกษุสาวกนั่งประนมมือแสดงความอาลัยอยู่เบื้องหน้า ส่วนลวดลายมงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาทเป็นไปตามคติลังกาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินาลังการฎีกาว่าด้วยเครื่องหมายมงคลในฝ่าพระบาทของพระพุทธรูปเจ้า แต่งโดยพระธรรมทัตต ภิกษุชาวลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ 14 ซึ่งคัมภีร์ดังกล่าวเป็นคัมภีร์ที่ประเทศต่างๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นิยมใช้เป็นคู่มือในการสร้าง

สำหรับอายุของลวดลายมงคล 108 ประการ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าสลักขึ้นภายหลังจากการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ คือสลักขึ้นในพ.ศ. 2126 โดยสมเด็จพระราชมนูเษปมิตร พระภิกษุจากกรุงศรีอยุธยา ตามความที่ปรากฏในจารึกหลักที่ 315 พบที่ปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา กล่าวว่า ท่านให้ทำการซ่อมแซมบรรดาพระพุทธรูปที่แตกหักบนเขาพระราชทรัพย์ พร้อมทั้งถวายภาพไตรภูมิแด่พระพุทธรูปครอบครัว แต่พระพุทธรูปไสยาสน์ ซึ่งก็คือการสลักลวดลายมงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาททั้งสองข้างตามแผนผังไตรภูมิอย่างที่เรียกว่ารูปลักษณะอย่างไทย คือแสดงมิติจักรวาลในแนวตั้ง พรหมโลกอยู่ใต้น้ำพระบาท ถัดลงมาเป็นเทวโลก และมนุษย์โลกตามลำดับ ที่เส้นพระบาทจัดวางเขาสัตตบริภัณฑ์ทั้ง 7 ถัดลงมาเป็นสวดคงคาหรือมหานทีสี่พันนครและมหาสมุทรที่ล้อมรอบจักรวาล รูปลักษณะดังกล่าวคล้ายรอยพระพุทธรูปบาทและลวดลายมงคล 108 ประการ

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Assistant Professor, Department of History, Faculty of Social Sciences, Srinakharinwirot University.

Corresponding e-mail : sawitri407@yahoo.com

ที่เรียกว่า รูปลักษณะอย่างไทย ที่ทำขึ้นตั้งแต่สมัยทวารวดี สมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยา เช่น รอยพระพุทธรูปบาท วัดเขาดีสลัก จังหวัดสุพรรณบุรี ชิ้นส่วนรอยพระพุทธรูปบาทที่อุโมงค์วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย รอยพระพุทธรูปบาทที่วัดศาลาปูน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และรอยพระพุทธรูปบาทพระพุทธรูปเจ้า 4 พระองค์ที่วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ของไทย

คำสำคัญ: พระพุทธรูปไสยาสน์ ลวดลายมงคล 108 ประการ วัดพระพุทธรูปโกลนนิเพียน

Abstract

This research aimed to study history and the beliefs of the style of constructing and the engraving 108 auspicious symbols on the soles their design and meaning of their sacred patterns of the reclining Buddha at Wat Preah Buddha Chol Nipean, Oudong, Cambodia.

The result of the research found that the reclining Buddha at Wat Preah Buddha Chol Nipean was built in 1540 by Somdej Prach Borom Raja II, the king of Cambodia who founded Longvage city as the capital. According to the Mahaparinippana Sutra in Buddhist text, the Reclining Buddha lies on the right side (Sihasaiya), both eyes close, left foot is over the right foot, turn the head to the north. There are monks expressing mourning around. And the 108 auspicious symbols on the sole of reclining Buddha image are similar to Sri Lankan tradition which were made from Chinalankara Buddhist literature written by Dhammadatta a Sri Lankan monk in the 8th century. Most of the 108 auspicious symbols found in Southeast Asia have been made as there according to this literature.

According to the inscription number 315 found in Cambodia, the 108 auspicious symbols on the sole of reclining Buddha had been presumably made in 1583 by Somdej Phra Rajamuni Bophit the Buddhist monk from Ayutthaya. He restored the Buddha images on Oudong hill and dedicate reclining Buddha image the cosmology of the three worlds that is the engraving 108 auspicious symbols on the soles. The cosmology of the three worlds according called Thai characteristic. There are symbols of the heaven depicted on the top of the sole, the symbols of human world and underworld depicted down to the heel.

The typical characteristic of 108 auspicious symbols comprises three celestial worlds comprised the Buddhist cosmology including 3 celestial worlds (Brahmaloka Dhavaloka and Manussaloka), 7 celestial mountains (Sattaboripan) and 7 celestial ocean (Satta Ganga or Maha Nathee Sithandon). There are similar to the 108 auspicious symbols found on the Buddha's footprint or the soles of reclining Buddha in Thai arts since Dvaravati period, for example, the Buddha's footprint at Wat Khao Dee Salak in Suphanburi, Buddha's footprint at Wat Sri Chum in Sukhothai, Buddha's footprint at Wat Sala Poon in Ayutthaya and Buddha's footprint at Wat Phra Singha in Chiangmai.

Keywords: Reclining Buddha, 108 Auspicious Motifs, Preah Buddha Chol Nipean Temple

บทนำ

ประเทศกัมพูชาปรากฏหลักฐานการนับถือพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยฟูนันประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 ควบคู่กับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ระยะเวลาพุทธศาสนิกายเถรวาทและนิกายมหายานได้รับการนับถือควบคู่กัน ต่อมานิกายมหายานได้รับการนับถือมากกว่าโดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724-1761?) ที่พระพุทธศาสนาได้รับความนิยมเหนือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นครั้งแรก ครั้นเมื่อพุทธศาสนิกายเถรวาทจากประเทศศรีลังกาเริ่มแพร่หลายเข้ามาในช่วงปลายสมัยเมืองพระนคร ดังปรากฏว่าพระราชโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระองค์หนึ่งได้เสด็จไปศึกษาพระพุทธศาสนายังเกาะลังกาซึ่งขณะนั้นพุทธศาสนิกายเถรวาทกำลังรุ่งเรืองจนได้สมณศักดิ์ พระพุทธศาสนิกายเถรวาทคงได้เริ่มเข้ามาแทนที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพระเจ้าศรีนทรวรมัน (พ.ศ. 1838-1850) พระองค์ทรงรับนับถือพระพุทธศาสนิกายเถรวาท ทรงถวายหมูป่านแก่ศาสนาและให้มีการสร้างวัดขึ้น อิทธิพลของพระพุทธศาสนาทั้งคัมภีร์ คติความเชื่อ ตลอดจนอิทธิพลทางศิลปกรรมคงจะค่อยๆ มีผลต่อวิถีชีวิตชาวกัมพูชา รวมทั้งงานศิลปกรรมในที่สุด ศาสนสถานหลายแห่งที่เมืองพระนครได้รับการปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นวัดในพระพุทธศาสนา เช่น ปราสาทบาปวน ปราสาทนครวัด รวมทั้งมีการสร้างวัดขึ้นใหม่อีกหลายแห่งโดยเฉพาะในราชธานีต่อมา ได้แก่ เมืองสระแวง เมืองอุดงจัมบีย์ และเมืองพนมเปญ

วัดในราชธานีเหล่านี้ปรากฏหลักฐานการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ไม่มากนัก พระพุทธรูปไสยาสน์องค์สำคัญและมีขนาดมหึมาในประเทศกัมพูชา ได้แก่ พระพุทธรูปไสยาสน์ที่สลักบนผนังของฐานปราสาทบาปวนทางด้านทิศตะวันตกหรือด้านหลังของปราสาท พระพุทธรูปไสยาสน์คงเกิดขึ้นเมื่อครั้งปราสาทเดิมที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาฮินดูถูกดัดแปลงให้เป็นวัดในพระพุทธศาสนา องค์พระพุทธรูปไสยาสน์แสดงลักษณะบรรทมตะแคงขวาหรือสีห์ไสยาสน์ มีขนาดความสูง 9 เมตร ยาว 70 เมตร พระพุทธรูปไสยาสน์ที่สำคัญอีกองค์หนึ่งคือ พระพุทธรูปไสยาสน์สลักบนโขดหินทรายธรรมชาติ ประดิษฐานอยู่ในอาคารของวัดพระธมหรือวัดพระใหญ่ บริเวณเขาพนมกุเลน องค์พระพุทธรูปไสยาสน์มีขนาดความยาว 10 เมตร สูง 3 เมตร พุทธอิริยาบถบรรทมตะแคงซ้าย พระกรซ้ายวางราบรองรับพระเศียร พระพุทธรูปไสยาสน์อีกแห่งหนึ่งคือที่ปราสาทนครวัด ประดิษฐานอยู่ที่ทิศตั้งสี่ของปราสาทประธาน บรรทมตะแคงขวาแบบสีห์ไสยาสน์ทั้งหมด รวมทั้งกลุ่มพระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดใหญ่ 5 องค์ที่เขาพนมสตีก ตำบลสตีก จังหวัดกำพงธม ลักษณะบรรทมตะแคงขวาแบบสีห์ไสยาสน์เช่นกัน

พระพุทธรูปไสยาสน์ทั้งหมดตามที่กล่าวมาสันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธรูปไสยาสน์ ปางปรีนิพพาน ดังปรากฏในพุทธประวัติเรื่องการบรรทมอนุฐานไสยา (การนอนโดยไม่ลุกขึ้นอีก) ในมหาปรีนิพพานสูตร ที่มณีกายแต่ทั้งหมดไม่ปรากฏลวดลายมงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาทดังเช่นพระพุทธรูปไสยาสน์ที่วัดพระพุทธรูปโจลนิพเพียน เมืองอุดงจัมบีย์แม้แต่องค์เดียว การสลักลวดลายมงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาทในศิลปะเขมรจะปรากฏบนรอยพระพุทธรูปบาทต่างหาก อาจเป็นรอยพระพุทธรูปบาทเดี่ยวหรือรอยพระพุทธรูปบาทคู่ ดังเช่นรอยพระพุทธรูปบาทคู่ซึ่งเดิมเคยประดิษฐานอยู่ที่ปราสาทนครวัด หรือเป็นพระพุทธรูปบาทที่มีลายจักรอยู่ตรงกลางเท่านั้น ดังเช่นพระพุทธรูปไสยาสน์ที่วัดพระธม ที่พนมกุเลน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์และลวดลายมงคล 108 ประการที่วัดพระพุทธรูปโจลนิพเพียน บนเขาพระราชทรัพย์ กรุงอุดงจัมบีย์ ประเทศกัมพูชา

2. เพื่อศึกษาคติความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระพุทธโกลนนิพเพียน กรุงอุตงค์มีชัย ประเทศกัมพูชา
3. เพื่อศึกษาคติความเชื่อของลวดลายมงคล 108 ประการ บนฝ่าพระบาทพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระพุทธโกลนนิพเพียน
4. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบพระพุทธรูปไสยาสน์ที่วัดพระพุทธโกลนนิพเพียนและลวดลายมงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาทกับรูปแบบที่พบในประเทศไทย

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาเฉพาะประวัติการสร้างและคติความเชื่อของพระพุทธรูปไสยาสน์และลวดลายมงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาท

2. ขอบเขตด้านพื้นที่

ศึกษาเฉพาะพระพุทธรูปไสยาสน์ที่วัดพระพุทธโกลนนิพเพียน บนเขาพระราชทรัพย์ กรุงอุตงค์มีชัย ประเทศกัมพูชา

ทฤษฎี สมมุติฐาน และกรอบแนวความคิดของการวิจัย

การสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์หรือพระพุทธรูปในอิริยาบถนอนนั้นเกิดขึ้นครั้งแรกในอินเดีย เพื่อแสดงถึงพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ลักษณะของพระพุทธรูปอยู่ในพระอิริยาบถนอนตะแคงขวา หรือสี่เหลี่ยมแบนแทนบรรทม พระเนตรหลับทั้งสองข้าง พระเศียรวางไปทางเหนือ พระพักตร์หันไปทางทิศตะวันตก มักมีเหล่าพระภิกษุสาวกแสดงความอาลัยอยู่เบื้องหน้า เมื่อพระพุทธรูปศาสนาเผยแผ่ออกไปในศรีลังกา การสลักลวดลายมงคลต่างๆ ที่ฝ่าพระบาทเริ่มปรากฏภายหลังเพิ่มขึ้น บางครั้งมีจำนวน 8 ตามคติเรื่องมงคล 8 และบางครั้งมากกว่า 8 แต่อย่างไรก็ตาม ลวดลายมงคลที่นิยมทำกันมากคือ คันฉ่อง ขอบข้าง หอยสังข์ ภัทรปฐู ตรีรัตน หมอน้ำ ศรีวัตสะ สวัสดิกา และวัฑฒานหรือภาชนะบรรจุของ อันเป็นความหมายในเชิงโศลก ความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญยั่งยืน ยศ ศักดิ์ และอำนาจ

สำหรับประเทศพม่า ไทย ลาว และกัมพูชา เมื่ออิทธิพลพระพุทธรูปศาสนาจากอินเดียและศรีลังกาเผยแผ่เข้ามา การสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์และลวดลายมงคลที่ฝ่าพระบาท ได้เกิดการพัฒนารูปแบบแตกต่างกันไปในแต่ละประเทศ ทั้งยังมีการรับและส่งอิทธิพลให้แก่กันมาโดยตลอด โดยเฉพาะประเทศไทยและประเทศกัมพูชาที่มีประวัติความสัมพันธ์กันทางประวัติศาสตร์และทางวัฒนธรรมทั้งในเรื่องศาสนาและรูปแบบศิลปกรรม พระพุทธรูปไสยาสน์และลวดลายมงคล 108 ประการที่วัดพระพุทธโกลนนิพเพียน กรุงอุตงค์มีชัย ประเทศกัมพูชาเป็นพระพุทธรูปไสยาสน์ที่สำคัญองค์หนึ่งของกัมพูชาปรากฏประวัติการสร้างที่แน่นอนคือ พ.ศ. 2083 โดยสมเด็จพระบรมราชาที่ 2 (เจ้าพญาจันทราชา)(ครองราชย์พ.ศ. 2059-2109) ผู้สถาปนากรุงละแวกเป็นราชธานี ซึ่งก่อนการขึ้นครองราชย์นั้นพระองค์ได้เสด็จหนีราชภัยจากหลวงพระเสด็จกอน ขุนนางผู้ชิงราชบัลลังก์มาประทับที่กรุงศรีอยุธยาช่วงระยะหนึ่งในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ของไทยซึ่งอาจเป็นเหตุผลที่ทำให้คติและรูปแบบการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์จากอยุธยาเข้าไปมีอิทธิพลได้

จากกรอบแนวคิดดังกล่าวจึงทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาประวัติความเป็นมาและคติความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์รวมทั้งลวดลายมงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาทของพระพุทธรูปไสยาสน์ที่วัดพระพุทธรูปโจลนิพเปียน บนเขาพระราชทรัพย์ กรุงอุดงคัมมีชัย ประเทศกัมพูชา ซึ่งแม้จะปรักหักจากการทำลายโดยทหารเขมรแดงในช่วงหลัง แต่ลักษณะทางประติมากรรมขององค์พระพุทธรูปและโดยเฉพาะภาพสลักลวดลายมงคล 108 ประการที่ฝ่าพระบาททั้งสองข้างยังคงปรากฏอยู่อย่างค่อนข้างสมบูรณ์

วิธีดำเนินการวิจัย

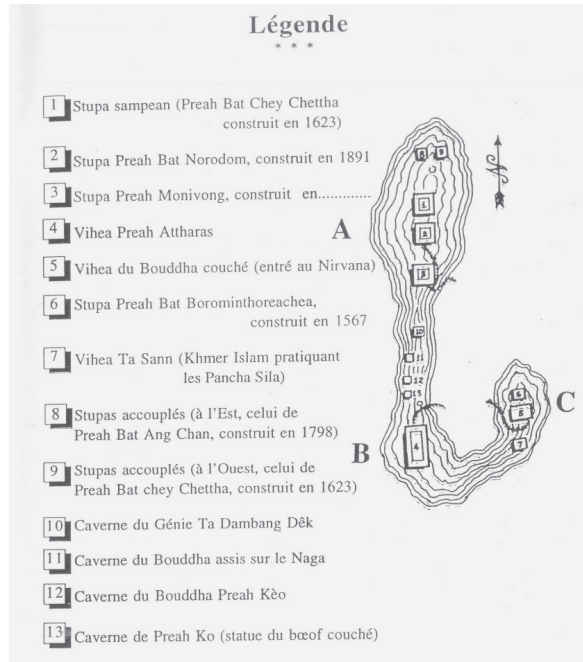
1. สสำรวจภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลประวัติและลักษณะทางศิลปกรรมขององค์พระพุทธรูปไสยาสน์และลวดลายมงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาท วัดพระพุทธรูปโจลนิพเปียน กรุงอุดงคัมมีชัย ประเทศกัมพูชา
2. ศึกษาและรวบรวมคติความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์รวมทั้งลวดลายมงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาทของพระพุทธรูปไสยาสน์ในประเทศอินเดีย ประเทศศรีลังกา ประเทศเมียนมาร์ และประเทศไทย
3. วิเคราะห์และเปรียบเทียบคติความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์รวมทั้งลวดลายมงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาทของพระพุทธรูปโจลนิพเปียนกับรูปแบบที่ปรากฏในประเทศต่างๆ
4. สรุปผลวิจัยประวัติการสร้าง และคติความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์รวมทั้งลวดลายมงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาทของพระพุทธรูปโจลนิพเปียน กรุงอุดงคัมมีชัย ประเทศกัมพูชา

ผลการศึกษา

วัดพระพุทธรูปโจลนิพเปียน หรือวัดพระธรรมเกตุ หรือวัดพระพุทธรูปเจ้าเข้านิพพาน ตั้งอยู่บนเขาพนมอดุงค์ (หรือเขาพระราชทรัพย์ หรือพนมอัญญาธรรส ก็เรียก) เป็นเขาประจำเมืองอุดงคัมมีชัย ราชธานีที่สำคัญและยาวนานในอดีตของประเทศกัมพูชาถึงประมาณ 243 ปี (ระหว่างพ.ศ. 2164 - 2407)

วัดพระพุทธรูปโจลนิพเปียนตั้งอยู่บนยอดเขาสูงที่สาม (ภาพที่ 1) ตามประวัติกล่าวว่าสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมราชาที่ 2 (เจ้าพญาจันทราชา) ขณะประทับที่กรุงละแวกราชธานี เมื่อ พ.ศ. 2083 ดังความในพระราชพงศาวดารกัมพูชา กล่าวว่า "... ลุศักราช 902 (พ.ศ. 2083) ปีชวด พระชันษาได้ 43 ปี พระองค์ได้เสด็จออกจากค่ายบันทายมีไชยมาประทับอยู่ ณ เมืองลงแวก พระองค์มีพระราชดำรัสให้ก่อค่ายพื้นล่างทำด้วยศิลา พื้นบนให้ภูดินเสร็จแล้วได้ทรงสร้างพระพุทธรูปอัฐริศ 4 พระองค์ คือ ตอนส่วนองค์พระพุทธรูปทำด้วยไม้ แลตอนส่วนพระบาทพระพุทธรูปทำด้วยศิลา ผิน พระปฤษฎางค์ให้กัน ผินพระภักตร์ออกทั้งสี่ทิศแล้วพระวิหารมีมุขเตี้ยตั้ง 4 ด้าน มียอดอยู่กลางฝาผนังประดับกระจกปิดทอง แล้วให้สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์นิพพาน กับพระพุทธรูปองค์ใหญ่ทำด้วยศิลาประดิษฐานอยู่ในพระวิหารบนเขาพระราชทรัพย์..."¹

¹ กรมศิลปากร. (2513). *ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา*. หน้า 85-86.

ภาพที่ 1 ลักษณะสัณฐานของพนมมุดงค์และสิ่งก่อสร้างบนแนวเขา

หมายเลข 6 คือ วัดพระพุทธโฆสนิพเพียน¹

ที่มา : หนังสือ **The Oudong Hill is the Royal Property** (La colline d'Oudong est la proprie'te' royale) Petit guide. Adapted from the Khmer test of 1963. หน้า 20.

วัดพระพุทธโฆสนิพเพียนคงจะเป็นวัดที่มีความสำคัญและได้รับการสร้างเสริมเรื่อยมาดังปรากฏความในจารึกหลักที่ 315 หรือจารึกสมเด็จพระราชมนูที่บพิตร ระบุมหาศักราช 1505 (พ.ศ. 2126) พบที่ปราสาทนครวัด กล่าวว่ สมเด็จพระราชมนูที่บพิตร พระภิกษุผู้ทรงสมณศักดิ์จากกรุงศรีอยุธยาได้เคยมาซ่อมแซมพระพุทธรูปที่แตกหักจำนวน 50 องค์ ณ พนมราชทรัพย์ ทั้งยังถวายแผ่นภาพไตรภูมิแด่พระพุทธรูปครบคู่ แต่พระพุทธรูปไสยาสน์พระองค์หนึ่งความยาว 6 วา นั้น และแต่พระวิหาร 1 หลัง และข้อความท้ายๆ เป็นคำอธิษฐานขอถวายกุศลอีกส่วนหนึ่งแต่พระเจ้าชัยเชษฐา กษัตริย์กัมพูชาในเวลานั้นด้วย ดังความว่

“ขอความสำเร็จจึงมี 1505 ศก มะแม นักษัตริ วันอาทิตย์ แรม 8 ค่ำ เดือน 8 สมเด็จพระราชมนูที่บพิตรมาสร้างเสาศาญิกบนพนมบาขางนั้น ทรงเห็นพระพุทธรูปแตกหักหายไป สมเด็จพระบพิตรจึงมา [ตระเตรียม?] สร้าง บูรณะซ่อมแซมใหม่ ทาชาตหรรคุณ ... ปิดทอง ตกแต่งอย่างงดงามสำเร็จบริบูรณ์ 26 พระองค์/ เมื่อครั้งนักสมเด็จพระบพิตรสถิตอยู่ ณ พนมราชทรัพย์ พระองค์ก็ได้ตระเตรียมสร้างพระพุทธรูป [ซึ่ง?] แตกหัก ทาชาต ปัดทองตกแต่งอย่างงดงาม บริบูรณ์ทั้ง 50 องค์ ถวายแผ่นภาพไตรภูมิแด่พระพุทธรูปครบคู่ แต่พระพุทธรูปไสยาสน์พระองค์หนึ่งความยาว 6 วา นั้น และแต่พระวิหาร 1 หลัง เป็นสำเร็จบริบูรณ์ [เพื่อ] พระพุทธศาสนารุ่งเรืองอีกจนลุ 5000 ปี สำเร็จอายุ พระศาสนานี้แล

¹ John Katt. (1997). *The Oudong Hill is the Royal Property* (La colline d'Oudong est la proprie'te' royale) .Petit guide. Adapted from the Khmer test of 1963. pp. 20.

.....ผลบุญส่วนหนึ่ง ขอถวายแต่เสด็จมหาอุปฮาดกรมหาราช บพิตร ปรากฏพระนามพระบาท
ชัยเชษฐาธิราช โองการ บพิตร ขอได้เสวยราชย์ ครองแผ่นดินเบื้องล่าง กัมพูชเทศนี้ให้สุข
สถาवर"¹

นอกจากนี้วัดพระพุทโธเจอลินพเียนยังปรากฏชื่อในพระราชพงศาวดารกัมพูชาอีกครั้งกล่าวว่า ใน
รัชกาลสมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันท์ที่ 2) พ.ศ. 2347 เจ้าฟ้าทะเลหะ (ปก) ได้สร้างพระวิหารขึ้น
สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปองค์ใหญ่ซึ่งประดิษฐานไว้บนเขาพระราชทรัพย์ ต่อมาพ.ศ. 2348 นักนางโอด
พระมารดานักกองจันท์ ได้สร้างพระวิหารขึ้นหลังหนึ่ง ที่วัดพระธรรมเก็ร ตั้งอยู่ทางด้านข้างตะวันออกของ
พระวิหารที่เจ้าฟ้าทะเลหะสร้าง²

ปัจจุบันวัดพระพุทโธเจอลินพเียนมีการสร้างเสนาสนะขึ้นใหม่ ณ สถานที่เดิม แต่สภาพวัดโดย
ทั่วไปยังคงปรักหักพังอยู่มาก อันเป็นผลจากการถูกทำลายครั้งใหญ่ในสมัยที่เขมรแดงครองอำนาจ ร่องรอย
ศาสนสถานที่สำคัญภายในวัดพระพุทโธเจอลินพเียนหรือวัดพระพุทโธเจ้าเข้านิพนพานอันแสดงถึงที่มาของชื่อวัด
คือซากพระวิหารที่ปัจจุบันเหลือเพียงฐาน ผนังบางส่วน และชิ้นส่วนของพระพุทโธไสยาสน์องค์ใหญ่ซึ่ง
ประดิษฐานเป็นประธานอยู่ภายใน (ภาพที่ 2)

ชิ้นส่วนพระพุทโธไสยาสน์ประกอบด้วย พระเศียรหินทรายวางตะแคงดินพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ
หันพระเศียรไปทางทิศตะวันออก ชิ้นส่วนองค์พระแตกหักเป็นท่อนๆ กระจัดกระจาย และพระบาทคู่วางทับ
ซ้อนกัน ด้านหน้ามีหมู่พระอรหันตสาวกและเหล่ากษัตริย์มัลละในท่าประทับนั่งประนมมือเรียงอยู่ 2 แถว
ตามลำดับ ทั้งหมดพบเพียงองค์ไม่มีเศียร ด้วยถูกหักทำลาย (ภาพที่ 3)

ภาพที่ 2 ฐานวิหารและชิ้นส่วนพระพุทโธไสยาสน์ที่ประดิษฐานเป็นประธานอยู่ภายใน
ผู้วิจัยถ่ายเมื่อวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2558

- คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี. (2535). *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 7 ประมวลจารึกที่พบในประเทศไทยและต่างประเทศ*. หน้า 156-160.
- กรมศิลปากร. (2513). *เล่มเดิม*. หน้า 188 ความว่า “...ถึงปีชวด 1166 (พ.ศ 2347) เจ้าฟ้าทะเลหะ ได้กราบถวายบังคมลา สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัววังหลวง กลับคืนมายังเมืองบันทายเพ็ชร ในปีชวด 1166 (พ.ศ. 2347) นี้ เจ้าฟ้าทะเลหะ ได้จัดสร้างพระวิหารสำหรับพระพุทธรูปองค์ใหญ่ซึ่งประดิษฐานไว้บนเขาพระราชทรัพย์นั้น ทำด้วยอิฐฝาผนังโอบด้วยปูน หลังคามุงกระเบื้อง แต่ยังไม่ทันแล้วเสร็จ ครั้นต่อมาถึงปีฉลู 1167 (พ.ศ. 2348) นักนางโอด พระมารดานักกองจันท์ ซึ่งเป็นพระราชบุตรองค์ใหญ่ สร้างพระวิหารหลัง 1 ที่วัดธรรมเก็ร (วัดธรรมมรฎก) อยู่ข้างตะวันออกพระวิหารพระพุทธรูปองค์ใหญ่ของเจ้าฟ้าทะเลหะสร้างนั้น...”

ภาพที่ 3 หมู่พระอรหันตสาวกและเหล่ากษัตริย์มัลละในท่าประทับนั่งประนมมือเรียงเป็น 2 แถวหน้าแท่นพระพุทธรูปไสยาสน์ ผู้วิจัยถ่ายเมื่อวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2558

พระพุทธรูปขนาดใหญ่ขององค์พระพุทธรูปไสยาสน์ค่อนข้างสมบูรณ์ พระบาทซ้าย (พระบาทบน) สมบูรณ์กว่าวางซ้อนบนพระบาทขวา (พระบาทล่าง) ที่ฝ่าพระบาทปรากฏลายสลักเครื่องหมายมงคล 108 ประการอยู่เต็มทั้งฝ่าพระบาท (ภาพที่ 4)

ลวดลายมงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาทสลักเป็นช่องตารางสี่เหลี่ยมตั้งแต่ใต้หัวพระบาทไปจนเกือบสิ้นพระบาท ตารางแนวตั้งจากโคนนิ้วไปจนปลายๆพระบาทมีจำนวน 9 แถว แถวนอนมีจำนวน 11 แถว ในทุกช่องตารางปรากฏลวดลายมงคลบรรจุอยู่อย่างละหนึ่งลวดลายมงคล ส่วนตรงกลางฝ่าพระบาทสลักเป็นรูปธรรมจักรมีก่า 16 ซี่ และที่สันพระบาทสลักเป็นรูปภูเขา 7 ลูก และได้แนวเขาสลักเป็นแนวนอนที่จำนวน 3 แถวจนถึงสิ้นพระบาท

ลวดลายมงคล 108 ประการเป็นไปตามระเบียบของคัมภีร์ชินาลังการฎีกา โดยได้จัดเรียงลำดับมงคลอย่างที่เราเรียกว่า รูปลักษณะอย่างไทย คือแสดงเครื่องหมายมงคลตามภูมิสูงต่ำในแนวตั้งที่สัมพันธ์กับไตรภูมิทางพระพุทธศาสนา เริ่มด้วยพรหมโลก 16 ชั้น วางเรียงอยู่ในแนวนอนชั้นบนสุด 2 แถวจากใต้นิ้วพระบาท เทวโลก 6 ชั้น วางเรียงในแนวนอนชั้นบนเป็นลำดับที่สาม ต่อด้วยเครื่องหมายมงคล 85 ประการของมนุษย์โลก ในที่นี้เริ่มต้นด้วย สุริยะ (พระอาทิตย์) เมรุ (เขาพระสุเมรุ) จนทิวมา (พระจันทร์) นขตดา (หมู่ดาว) สมุทโท (มหาสมุทรทั้ง 4) และที่เหลือของ มนุษย์โลก รวมทั้งเรื่องราวในจักรวาลและไตรภูมิ (ภาพที่ 5) ประกอบด้วย

ส่วนบนฝ่าพระบาทข้างขวาหรือฝ่าพระบาทล่าง แม้แตกหักไม่สมบูรณ์ นิ้วพระบาทหักหายทั้ง 5 นิ้ว และสันพระบาทแตกหักสั้นลง แต่จากการเปรียบเทียบกับลวดลายมงคล 108 ประการที่ฝ่าพระบาทข้างซ้ายหรือฝ่าพระบาทบน แสดงการสลักลวดลายมงคล 108 ประการที่เป็นไปตามระเบียบของคัมภีร์ชินาลังการฎีกาเช่นกัน เพียงแต่สลักจากพระบาทซ้ายมาพระบาทขวา เริ่มนับลวดลายมงคลหมายเลข 1 ที่ใต้นิ้วโป้งของพระบาทและเรียงไปตามแนวนอนเช่นกัน (ภาพที่ 6) ประกอบด้วย

ระเบียบมงคล 108 ประการดังกล่าวถูกจัดเป็นระเบียบตามตำแหน่งที่ถูกต้องตามศักดิ์และความสำคัญทำให้เกิดภาพรวมของแผนผังจักรวาลและไตรภูมิ การเรียงลำดับมงคลในลักษณะนี้ในประเทศกัมพูชาปรากฏหลักฐานไม่มากนัก เช่น รอยพระพุทธรูปที่เคยพบที่ปราสาทนครวัดอีกคู่หนึ่ง (ภาพที่ 7)

ภาพที่ 4 พระบาทคู่ขนาดใหญ่ของพระพุทธรูปไสยาสน์และลายมงคล 108 ประการที่ฝาพระบาททั้งสองข้าง
ผู้วิจัยถ่ายเมื่อวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2558

ภาพที่ 5 ลวดลายมงคลบนฝาพระบาทข้างซ้าย (ฝาพระบาทบน)
ผู้วิจัยถ่ายเมื่อวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2558

ภาพที่ 6 ลวดลายมงคลบนฝาพระบาทข้างขวา (ฝาพระบาทล่าง) ไม่สมบูรณ์
ผู้วิจัยถ่ายเมื่อวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2558

ภาพที่ 7 รอยพระพุทธรูปบาทที่เคยประดิษฐานที่ปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา
ที่มา <http://www.thapra.lib.su.ac.th/supatlib/picture> ผู้ถ่ายรูป ศ.ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล
สไลด์ชุด ศิลปะประเทศไทย สงวนลิขสิทธิ์โดยห้องสมุด ศ.ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล

สรุปและข้อสังเกต

พระพุทธรูปไสยาสน์และลวดลายมงคล 108 ประการที่วัดพระพุทธรูปเจ็ลนินเพียน หรือวัดพระพุทธรูปเจ้าเข่านิพนพาน กรุงอุดงคัมชีย ประเทศกัมพูชา เป็นพระพุทธรูปไสยาสน์ที่สำคัญองค์หนึ่งของกัมพูชา ปรากฏประวัติการสร้างที่แน่นอนคือ พ.ศ. 2083 โดยสมเด็จพระบรมราชาที่ 2 (เจ้าพญาจันทราชา) กษัตริย์แห่งราชอาณาจักรกัมพูชา ผู้สถาปนากรุงละแวกเป็นราชธานี (ครองราชย์พ.ศ. 2059-2109) ตามประวัติกล่าวว่าเจ้าพญาจันทราชาก่อนขึ้นครองราชย์พระองค์ได้เสด็จหนีหลวงพระเสด็จกอนผู้ชิงบัลลังก์เข้ามาประทับที่กรุงศรีอยุธยาเป็นเวลาถึง 8 ปีในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2034-2072) ของไทย อันน่าจะเป็นผลให้ศิลปกรรมและศิลปวัฒนธรรมจากกรุงศรีอยุธยาได้ส่งทอดมาให้อาณาจักรกัมพูชาไม่มากนักน้อย และรวมถึงคติการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์และการสลักลวดลายมงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาท ตามอย่างรูปลักษณะของไทยที่ปรากฏที่ฝ่าพระบาททั้งสองข้างของพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระพุทธรูปเจ็ลนินเพียน

รูปลักษณะของไทยคือการแสดงแผนผังของจักรวาลในมิติตั้ง และจัดวางเครื่องหมายมงคล 108 ตามตำแหน่งความสำคัญของภพภูมิสูงต่ำตามศักดิ์ที่สัมพันธ์กับไตรภูมิทางพุทธศาสนา คือ ชั้นรูปภูมิวางอยู่ตอนบนฝ่าพระบาท ชั้นกามภูมิวางต่ำลงมาจนถึงสันพระบาท ซึ่งรูปแบบดังกล่าวในประเทศไทยเกิดขึ้นมาแล้วตั้งแต่สมัยทวารวดีตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 18 และสมัยสุโขทัย ราวพุทธศตวรรษที่ 19 -20 และได้รับความนิยมแพร่หลายสืบทอดต่อกันมาจนถึงในสมัยอยุธยา แผนผังนี้สันนิษฐานว่าสมเด็จพระราชมนูญพิตร พระภิกษุที่เดินทางมาจากกรุงศรีอยุธยาคงจะได้ให้ช่างชาวเขมรสลักขึ้นในภายหลังเมื่อพ.ศ. 2126 ตามความในจารึกหลักที่ 315 หรือจารึกสมเด็จพระราชมนูญพิตร คือหลังจากสร้าง

พระพุทธไสยาสน์แล้ว 43 ปี โดยนำแบบอย่างของการจัดวางภูเขาทั้ง 7 ที่แวดล้อมเขาพระสุเมรุมาสลักไว้ใกล้สัณพระบาท ดังเช่น รอยพระพุทธบาทที่วัดศาลาปูน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หรือรอยพระพุทธบาทที่เดิมพบที่ปราสาทนครวัด ในกัมพูชาซึ่งคงได้รับอิทธิพลจากไทยเช่นเดียวกัน

ระเบียบมงคล 108 ที่เป็นลักษณะเฉพาะของรอยพระพุทธบาทของกัมพูชา กล่าวได้ว่าเป็นการวางแนวเขาสัตตบริภัณฑ์ทั้ง 7 ให้มีขนาดเท่ากันวางเรียงอยู่ใกล้สัณพระบาท ถัดลงมาเป็นแนวโค้ง 3 แนวถึงสัณพระบาทแสดงถึงมหานทีสี่พันตร และมหาสมุทรที่ล้อมรอบและรองรับโลกมนุษย์

ข้อเสนอแนะ

ศาสนสถานและรูปเคารพเนื่องในพระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทในศิลปะเขมรยังมีการศึกษาวิจัยไม่มากนักโดยเฉพาะในเมืองสำคัญอื่นๆ เช่น เมืองเสียมราฐ เมืองพนมเปญ เมืองพระตะบอง เมืองศรีโสภณ ตลอดจนเมืองไพลิน การศึกษาเพิ่มเติมจะทำให้ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนาและสิ่งก่อสร้างที่เกี่ยวข้องต่างๆ ในราชอาณาจักรกัมพูชามีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2513). *ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา*. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.
- คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี. (2535). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 7 ประมวลจารึกที่พบในประเทศไทยและต่างประเทศ*. กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี.
- นันทนา ชูติวงศ์. (2533). *รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์*. เมืองโบราณ.
- บัณฑิต ลิวชัยชาญ. (2553). *รายงานผลการวิจัยเรื่อง การประดิษฐานพระพุทธศาสนาจากลังกาทวีปในดินแดนประเทศไทยสมัยทวารวดี*. กรุงเทพฯ : สมาพันธ์.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). *พระสูตรและอรรถกถา แปล ที่มณีกาย มหาวรรค เล่ม 1 ภาค 2* (ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย) กรุงเทพฯ : เฉลิมชัยการพิมพ์.
- (2525). *ลักษณะสูตรของที่มณีกายและมหาปทานสูตร ในพระสูตรและอรรถกถาแปล ที่มณีกายมหาวรรค เล่ม 2 ภาคที่ 1*. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์
- (2530). *พระสูตร และอรรถกถาแปล สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่มที่ 1 ภาคที่ 2*. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์.
- ลักขณา รุ่งเรือง. “รูปลักษณะของรอยพระพุทธบาทในประเทศไทย” ใน *พุทธบาทลกดน และรอยพระพุทธบาทในประเทศไทย*. (2536). กรุงเทพฯ : กรมหอศิลปากร
- John Katt. (1997). *The Oudong Hill is the Royal Property* (La colline d'Oudong est la proprie'te' royale). Petit guide. Adapted from the Khmer text of 1963.
- Virginia Mckeen Di Crocco (เขียน) สมหวัง แก้วสุฟอง (แปล). (2555). *รอยพระพุทธบาทพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ ในภัททกัณฑ์ ตามกรอบคิดแบบสิงหล-สยาม*. ในโครงการวิจัย: พุทธศาสนากับศิลปะไทย ระหว่าง พ.ศ. 2000-2400 โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) กรุงเทพฯ : หนีดีไซด์.